

LOCUIȚA ȘI VESTIMENTAȚIA ÎN BASARABIA (ANII '30 AI SECOLULUI XX)

CZU: 39:316.72(478)"1930/1939"

DOI: <https://doi.org/10.52673/18570461.25.3-78.16>

Doctorand Aurel FONDOS

E-mail: aurelfondos1965@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8405-2745>

Școala Doctorală Științe Umaniste și ale Educației a USM

HOUSING AND CLOTHING IN BASARABIA (1930s)

Summary. The article analyzes two components of everyday life in Bessarabia in the fourth decade of the 20th century: housing and clothing. All of this took place in a contradictory society. On the one hand, there were tendencies toward modernization, while on the other hand, there was a strong tendency toward conservation, perceived as a way of maintaining national identity. The subject addressed in this study has been investigated differently in historiography, depending on the historical periods in which the historical approach was developed. Housing is approached from the perspective of geographical typology, rural versus urban space, and imagological perspective. Clothing is analyzed through the prism of folk costume, fashion, and modernization trends.

Keywords: housing, clothing, traditional dress, daily life, mentalities, Bessarabia, the 1930s.

Rezumat. În articol se analizează două componente ale vieții cotidiene din Basarabia în deceniul al patrulea al secolului XX: locuința și vestimentația. Aceste realități se desfășurau într-o societate contradictorie. Pe de o parte, existau tendințe de modernizare, iar pe de altă parte, se manifesta o puternică tendință de conservare, percepută ca o formă de menținere a identității naționale. Subiectul abordat în studiul de față a fost investigat în mod diferit în istoriografie, în funcție de perioadele istorice și de modul de elaborare a demersului istoric. Locuința este cercetată din perspectiva tipologiei geografice, a opoziției rural-urban și a perspectivei imagologice. Vestimentația este analizată prin prisma portului popular, a modei și a tendințelor de modernizare.

Cuvinte-cheie: locuință, vestimentație, port popular, viața cotidiană, mentalități, Basarabia, anii 1930.

INTRODUCERE

Locuința și vestimentația constituie dimensiuni esențiale ale vieții cotidiene. Acest binom al vieții private, pe de o parte, reflectă percepții individuale și colective asupra unor piloni identitari esențiali, iar, pe de altă parte, redă dimensiuni ale acomodării și integrării în corpul social. Din perspectiva intervalului temporal restrâns – anii '30 ai secolului al XX-lea – locuința românilor basarabeni a avut puțin de suferit în urma noilor schimbări galopante de modernizare a societății. În linii mari, și-a păstrat aceeași traiectorie tradițională, având însă și particularități locale generate de condițiile de mediu. Vestimentația, în schimb, trecea prin metamorfoze majore, realitate sesizată cu perplexitate de către o societate marcată de o abordare conservatoare față de dinamica epocii.

În linii mari, societatea basarabeană interbelică traversa anumite contradicții: au existat tendințe de modernizare, însă s-a constatat și o puternică tendință de conservare, percepută ca o formă de menținere a valorilor naționale [1, pp. 442-464]. În funcție de epoca în care a fost elaborat discursul istoric, subiectul abordat în studiul de față a fost investigat diferit în

istoriografie. În perioada interbelică s-a vorbit despre o „autentică renaștere națională”, temă abordată de cercetători versați precum Petre V. Ștefănuță [2], Gh. V. Madan [3, pp. 1-8], G.T. Niculescu-Varone [4, pp. 43-50]. În perioada sovietică, cercetătorii, refractari integrării Basarabiei în componența României, au neglijat subiectul analizat sau l-au prezentat în termeni critici la adresa așa-numitului regim „burghezo-moșieresc”. În acest sens, se înscriu lucrările elaborate de V. Zeleniuc și M. Dimitriu [5] ș.a. În prezent, subiectul revine cu amploare în istoriografia din Republica Moldova, fapt validat de publicațiile științifice ale Varvarei Buzilă [6, pp. 21-30; 7, pp. 153-168], Tatiane Bujorean [8, pp. 235-242], Marinei Cercașin [9, pp. 50-57; 10, pp. 262-266], Diane Nicoglo [11, pp. 14-23], Lilianei Condricova și Anei Ischimji [12, pp. 237-247; 13, pp. 58-62], Alinei Tocarciuc [14, pp. 27-40], Vitalie Malcoci [15] ș.a.

LOCUIȚA, ÎNTRE TENDINȚA DE CONSERVARE ȘI DE MODERNIZARE

Satele răzeșești de pe pământurile Basarabiei erau prezentate ca având casă cu cerdac și tradiții bine în-

rădăcinate. Atmosfera prietenoasă, „sufletul moldovelesc al basarabeanului”, erau configurate prin imaginea casei deschise pentru a întâmpina oaspeții: „Căsuța curată de pe pragul căreia te întâmpină cu proverbiala ospitalitate un moșneag sprijinit de cârjă, vatra cu ceainul din care nevasta răstoarnă, pe o pânză de in alb curat, mămliga aburindă, carul cu boii îngândurați, totul te face să te simți în atmosfera caldă și prietenoasă a nației întregi” [16, p. 9]. Gospodăria patriarhală și ospitalitatea legendară „a moldoveanului nostru” au fost consemnate de teologul și scriitorul Gala Galaction. Aflat în satul Sadova, cărturarul vorbea despre „casa primitoare și gospodărească”, dorind să accentueze faptul că „ceea ce au văzut și au mărturisit, în notele lor, călătorii străini din veacurile trecute, dăinuște și azi în inima și în casa moldoveanului, cu toate viforările și cu toate restriștile istoriei naționale” [17, p. 2].

În mediul rural, de obicei, casele se aflau în spațiile curții, fiind acoperite cu șindrilă. Dacă în zona centrală casele aveau acoperiș în patru ape, în cazul coloniștilor din sudul Basarabiei se întâlneau „frontoane”. Satul Cotiujeii Mari din județul Soroca, localitate vestită de răzeși moldoveni, era apreciat ca fiind o așezare frumoasă și mare, asemenea unui târg: „Și gospodărie nu șagă!.. Tot case mari, șindrilă cu solzi și cu ogrăzile pline de acareturi; multe au și câte o mică livadă de pomi” [3, p. 2]. În localitatea Piatra (*Chiatra*, cum îi ziceau localnicii), din județul Orhei, toate casele și gardurile împrejmuitoare, asemenea denumirii localității, erau din piatră [18, pp. 89-90].

Curtea gospodăriilor românilor basarabeni includea poiata sau grajdul și cocina, aflate în spatele casei, alături de săiacul și tizicul – „combustibilul” natural pentru foc. Un element indispensabil îl reprezenta coltonul de lut sau bucătăria de vară. Mașinile de cosit, piatra de treierat și vânturătoarea erau uneltele esențiale ale plugarilor [19, p. 1].

Satele nemțești din sudul Basarabiei, colonii instituite la începutul secolului al XIX-lea de Imperiul Rus, erau prezentate drept gospodării model. Acestea dispuneau de curți largi, case mari construite din piatră, cu hambare pline cu cabaline și bovine, precum și cu fântâni arteziene. Din aceste considerente se aprecia că situația coloniștilor, fruntași și prin nivelul de instruire, era de două-trei ori mai bună decât a moldovenilor [20, pp. 54-55]. Drept exemplu de construcții durabile pentru moldoveni le reprezentau cele edificate de germanii din zonă și expresia utilizată în epocă: „Mi-am făcut un sărai chiar ca la nemți” [21, p. 57].

Cercetările realizate în lunile iulie–august 1938, în satul Popeștii de Sus, județul Soroca, în cadrul Institutului Social Român, cu sprijinul material al Fundației Regale „Principele Carol” și după metoda monografi-

că a lui D. Gusti, au scos în evidență și informații despre locuințele sătenilor. Aceștia lăseau gospodăriile (în total au fost înregistrate 470 de gospodării) în dezordine, creând astfel impresia de sărăcie; casele, în schimb, erau bine întreținute, fiind foarte frumoase. Unii gospodari demolau casele vechi, încă bune pentru trai, pentru a zidi altele. Exista o concurență între gospodari în a-și construi case largi și frumoase. Deși casele aveau câte trei-patru camere, se locuia tot anul doar într-o singură cameră, cel mult două. Camerele nelocuite, lipsite de sobe, erau utilizate drept depozite pentru păstrarea zestrei. Pe timpul verii, camerele aveau ferestrele acoperite cu hârtie, iar în exterior obloane pentru protejarea de căldura excesivă [22, p. 40].

Locuința formată din trei camere – cea a gospodarilor autentici – se compunea din „casa cea mare”, „cămara” și „cuhnea” (bucătăria). Imaginea unei camere dintr-o gospodărie se prezenta astfel: „O cameră cu trei ferestre, din care una se deschide. Pe laiță niște țoluri moldovenești învechite. Pe jos lut și mai sunt așternute paie, ca să fie cald. Doar e iarnă” [23, p. 18]. În camere, privirile erau orientate spre icoană și candelă din ungher [24, p. 1].

„Casa cea mare” era cea mai amenajată și mai bine întreținută încăpere. Era „îmbrăcată” cu prosoape, horboțică, iar lăițele erau acoperite cu lăicere și țoluri. O adevărată bijuterie a caselor o reprezentau covoarele (scoarțele) atârinate pe pereți. Se punea accentul pe vopsirea cu coloranți vegetali, rezistenți la decolorare. Toate acestea se aflau într-un contrast izbitor cu produsele de fabrică, care se decolorau în timp, mai ales sub influența razelor solare [25, pp. 49-50]. Hainele fixate pe un cuier erau acoperite cu o pânză de prosop. Tot în „casa cea mare” se păstra zestrea fetei, într-o ladă, sau lucrurile mai de preț din gospodărie [26, pp. 9-11]. Tot aici erau prinse stebile de busuioc pe coardă și vâzdoage înfipite de după păretar [27, p. 18]. În colțul de miazăzi se afla „iconostasul” casei: icoane mari și mici. Prevalau icoanele cu chipul Maicii Domnului și ale Sfântului Nicolae. Icoana Făcătoare de Minuni a Maicii Domnului de Hârbovăț era una dintre cele maienerate în spațiul basarabean [28, pp. 171-177]. În unele case se aflau și imagini cu chipul lui Inochentie de la Balta [29, pp. 30-31].

Folcloristul Petre V. Ștefănuță prezenta contrastul dintre „casa cea mare” și saloanele de la oraș, deformate cu șamotă, în locul lăzii cu zestre cu perdele de fabrică la ferestre. În satele aflate în proximitatea localităților urbane, masa putea fi amplasată în mijlocul „casei celei mari” [19, p. 1], fiind considerată un „moff” urban.

În localitățile rurale din apropierea pădurilor se utiliza lemnul pentru încălzirea locuințelor. În lipsa

lemnului, casa era încălzită cu tizic, paie și coceni. În Cahul, carul cu maldărele de stuf constituia practic unicul combustibil pentru localnici [30, p. 51]. Pentru a menține igiena casei în camera de locuit, hornul și gura sobei nu se deschideau în „casa cea mare” sau „cămară”, ci într-un spațiu intermediar numit „cuhne”.

Din peisajul rural nu lipseau însă nici locuințele sărăcicioase, impropriei unei vieți îndestulate. Astfel, în sudul Bugeacului se aflau case în care erau „îngrămădiți în camere mici, întunecoase cu ferestre bine lipite de frica frigului, stau și ziua și noaptea toți membrii unei familii. Acolo se face și mâncarea. În unele din aceste camere, care câteodată nu întrec volumul de 40 m.c. de aer dorm împreună până la 16 suflete. Știind că ferestrele nu se deschid niciodată, că mirosul bucatelor se îmbină cu cel al încălțăminteii unsă cu păcură și cu cel de necurătenie al atâtor corpuri omenești, își închipuie oricine cât oxigen intră în plămâni lor” [31, p. 46].

O stare deplorabilă era constatată și în partea centrală a Basarabiei. Astfel, dr. Funariu P. Liviu, numit la 1 ianuarie 1932 medic al circumscripției Sârcova, județul Orhei, a cercetat starea reală a locuitorilor celor opt sate pe care le îngrijea. Autorul a constatat modul de viață al românului basarabean, „sărac lipit pământului, trăind cu toată familia compusă din nouă suflete (din care două tuberculoase, locuind într-o singură cămăruță și dormind în comun pe cuptorul din mijlocul camerei)” [32, p. 70].

În pofida unor realizări majore ale nivelului de trai din România întregită, potrivit datelor statistice, în 1940 peste 40.000 de familii locuiau în bordeie, făcute din pământ, iar peste 2 milioane, din totalul de 3 milioane de locuințe țărănești, erau construite din lemn și pământ. Dintre aceste locuințe, peste 600.000 aveau ferestre fixe, care nu se deschideau deloc, împiedicând aerisirea [33, pp. 52-53]. Seara, ulițele satului erau puse, iar ferestrele caselor erau slab luminate [17, p. 1].

PORTUL POPULAR, O ANCORĂ ÎN FAȚA MARILOR TRANSFORMĂRI ALE EPOCII

În presa de epocă circulau „Zece porunci ale românului”, care conturau profilul „bunului român”. Cea de-a doua poruncă enunța: „Păstrați-vă graiul, portul și obiceiurile cele vechi românești pentru că acestea sunt temelile întregii națiuni românești” [34, p. 4]. Cu alte cuvinte, menținerea portului popular, ca formă de disciplinare interioară și valoare morală, drept legământ cu poporul, se înscria organic în definirea identității, ca ancoră în fața marilor transformări ale epocii. În acest sens se înscrie și observația cercetătoarei Tatiana Bujorean, care remarcă faptul că, în anii 1920–1930, „au fost întreprinse primele încercări de a proteja portul popular pentru a întregi spiritul iden-

tității naționale” [35, p. 33]. La fel, Alina Tocarciuc subliniază că „în perioada interbelică are loc afirmarea și efortul de a renaște, a restabili industria casnică, producerea materiei prime și a țesăturilor tradiționale de calitate, apariția căminelor culturale, afirmarea șezătorilor și a artei țesutului mai ales în mediul rural. Promovarea covorului tradițional de lână, precum și a cămășii cu altiță, brodată cu mâna, au fost printre cauze primordiale de susținere a artei textile din Basarabia interbelică” [14, p. 27]. De menționat că, în procesul de conservare a identității naționale, marcată de arta textilelor, au fost implicate și așezămintele monahale [12, pp. 237-247].

Portului popular i se dedicau ode, fiind apreciat drept „cel mai frumos port din lume”. În *Calendarul Moldovenesc* (1934) se nota, cu vervă, despre concursul a douăzeci de state din Europa și America, la care au participat cele mai frumoase fete. Dacă cea mai frumoasă a fost desemnată o austriacă, atunci cea mai spectaculoasă vestimentație a fost a româncei, cu „portul nostru din bătrâni”; de aici și atenționarea dojenitoare pentru părinții și fetele de la sate, care, dezi-cându-se de „portul bătrânesc”, preferau să se îmbrace „cu cărpele pestrițe ale târgoveților” [36, p. 41].

Învățătorul Ionete Gh. Ilie din satul Tabacu, județul Ismail, nota, în vara anului 1930: „cât privește portul național, cu care s-ar mândri orice străin, numai la sate se găsește. După cum vedem, satele păstrează numai ceea ce este specific național nouă, adică ce ne face să ne deosebim de alte neamuri” [37, p. 1]. Această perspectivă, de esență „romantică”, părea idealistă, exprimând mai curând un deziderat decât realitatea epocii; nu era reprezentativă pentru contextul vremii. Portretul femeii basarabene, ca liant al tradițiilor și forță motrice a destinului, era expus într-o înfățișare-simbol: „Înaltă și impresionantă, concentrând în mers și în mișcări eleganța, cu care vrea, parcă, să compenseze întârziata adaptare la cerințele exagerate ale modei...” [38, p. 40]. I. V. Goraș, autorul monografiei dedicate târgului Briceni, nota în mod categoric că „despre portul național, nici nu poate fi vorba prin părțile noastre” [39, p. 31].

La începutul anilor 1930, se făceau aprecieri contradictorii ale vestimentației din urmă cu zece ani, fiind remarcate transformări radicale ale portului. „Te uita la flăcăi și fete. Ce contrast (deosebire) cu cei de azi! Flăcăii erau îmbrăcați modest și curat. Fetele la fel erau îmbrăcate simplu, dar curat, cu cămăși de in cusute cu fir și flori de borangic, lucrate cu mâinele lor proporii, rochii lungi de culori închise. Pe obrazii lor sănătoși nu observai nici un fir de pudră sau vreo roșeală artificială de față și buze. Și erau frumoase. În originalitatea lor mult mai frumoase decât cele de azi.” [40, p. 1].

Schimbările radicale nu erau specifice doar Basarabiei, ci și altor provincii românești, cum era, spre exemplu, Dobrogea: „În locul lânurilor trainice își fac loc tot mai mult stămburile târgurilor. Acum 8-10 ani, fetele se duceau la horă îmbrăcate numai în rochii de lână, lucrute în casă... La flăcăi se observă aceeași schimbare: în locul cojoacelor și hainelor de casă, în care se simțeau în elementul lor, au început să împrumute îmbrăcămintea târgoveților. Ba unii au chiar guler de-o palmă și cravată, alții, numai cravată, sau numai guler” [41, p. 34].

Aplicarea „decorurilor” faciale și a accesoriilor vestimentare era considerată improprie vieții rurale și infrastructurii acestui mediu. „La ce-i pot folosi țaranului, ba chiar și orășeanului gospodăros, pudra, roșul de buze, cravate” [40, p. 1]. Într-adevăr, arta prelucrării metalelor prețioase era cunoscută în mod special cetățenilor. De exemplu, în 1930, la Chișinău funcționau aproximativ 90 de giuvaierii, care lucrau bijuterii din aur, platină și argint, decorate cu pietre prețioase [42, p. 324].

Satul resimțea procesele de modernizare. Astfel, portul tradițional (numit și „bătrânesc”), lucrat în întregime de mâna femeii, dispărea. Se imita vestimentația purtată în mediul urban. Stofa de slabă calitate, vândută la prețuri exagerate, cumpărată de la piață, era transformată în „haine după moda orășenilor de la mahala” [31, p. 1]. În presa de epocă se aduceau critici dure faptului că sătenii cumpărau „de la negustori fel de fel de pânzeturii și mătăsuri din urzici putrede, dar scumpe” [40, p. 1]. Totuși, în unele sate se mai țesea pânza de casă de tort sau de bumbac pentru prosoape, fețe de masă și ștergarelor. Un neajuns al confecționării pânzei de bumbac îl constituia faptul că nu era vopsită, ceea ce îngreuna croirea rochiilor.

Exista astfel un contrast izbitor cu lumea veche a satului – una conservatoare și alta modernă. La începutul anului 1930, învățătorul Grig. D. Talpa, din satul Jora, județul Orhei, scria, cu nostalgie, în ziarul *Cuvântul moldovenesc* că, anterior, în locuințele sătenilor, în timpul iernilor, se auzeau bătând stativele. „Suveica, ușoară ca un fulg de zăpadă sălta prin bătătură, fusul de la furca de tors se învârtea voios între degete, iar rășchirătorul, purtat de mâini agere, se legăna în câte un colț al casei. Așa făceau bunicile noastre îmbrăcămintea pentru toți ai casei, fără ca ele să cumpere ceva de la târg. Nu cumpăra pânză de fabrică frumoasă și slabă. Pe atunci fiecare se purta după portul moștenit de la strămoși” [43, p. 1]. Toate acestea se înscriau într-un contrast izbitor cu realitatea pe care dascălul o constata, cu amărăciune: „Astăzi însă lucrurile s-au schimbat înspre rău pentru că portul de azi al țaranului și țarancei nu mai seamănă cu cel strămoșesc care era și național” [43, p. 1].

Pânza cumpărată de la târguri de către sătenii era rezultatul unui troc natural. După ce vindeau orzul, porumbul, porcul sau vițelul, cutreierau prăvăliile pentru a achiziționa pânza de fabrică necesară croielii vestimentației. Această practică era considerată destul de păguboasă. „Dacă am aduna numai într-un singur an banii aruncați pe astfel de lucruri de fudulie, suma ar fi nespuse de mare. Această risipă e foarte păgubitoare țaranului, căci milioanele cheltuite pe zdrențe ar rămânea în mâinile lui” [43, p. 1]. Cu alte cuvinte, această trecere de la portul tradițional la cel modern a fost pusă pe seama „fuduliei”.

În același context, trecerea de la „sdrenețe și opinci” la achiziționarea de haine noi, palton, ceas și alte accesorii era apreciată drept „adevărată boierie” [44, p. 58]. Cu prilejul unor evenimente majore din viața localității se organizau parade de vestimentație, prin scoaterea hainelor din naftalină [45, p. 29]. Bătrânii satului, care analizau portul sătenilor la horă, interpretau că rochiile țărăncilor nu erau „altceva decât maimuțării de la oraș. Fiecare fată de gospodină vrea să fie orășeancă” [46, p. 3]. Descrierea portului urbanizat era realizată în spiritul sarcastic al scriitorului clasic Vasile Alecsandri și al „chirițelor” pe care le portretiza: „rochie lungă, lungă (ca la modă), boită pe obraz, cu pantofii de lac ce scârție jalnic, parcă ar vrea să spuie prostia stăpânei lor, cu mâinile goale, trecând fudulă pe ulița satului ca să o vadă toată lumea. De-ar ști nepriceputa și proasta cât de urât îi stă, cum de nimic nu se potrivește pe trupul ei, s-ar duce și-ar zvârli rochia în foc, iar pe față s-ar spăla cu două rânduri de ape” [46, p. 3].

În ziarul *Cuvântul Moldovenesc* se publicau, pe frontispiciu, imagini cu oameni îmbrăcați în port popular. Chipurile de oameni înveșmântați în port tradițional erau prezentate ca ceva frumos, cu origini ancestrale. De aceea, se făcea apel direct la tineretul de la sate pentru a-și înlocui „hainile mohorâte de târg, făcute din stofă de fabrică (stofă mereu proastă) cu haine făcute de mâinile lor și înfrumusețate cu cusătură de mână” [47, p. 1].

Imaginea unei femei în vestimentație populară era prezentată drept exemplu de „harnică gospodină ce păstrează cu sfințenie portul strămoșesc și pe care mândrețurile și putreziciunile de la târguri n-au amăgit-o să-și lepede portul din bătrâni. Ferice de sătenii noștri, cari au de tovărășie astfel de femei. Ție mai mare dragul să le privești. Unde mai punem atunci și faptul marelui economii ce astfel de femei aduc gospodarului, căci mult puținul ban ce capătă din vânzarea roadei câmpului sau ouălor, păsărilor, laptelui și vitelor nu sunt nevoiți să-i dea pe putreziciunile de la oraș” [48, p. 1].

Drept exemplu de menținere a portului era dată Bucovina, anexată între 1774 și 1918 de Imperiul Austro-Ungar, unde portul moldovenesc a fost menținut. În contrast, „moldovenii noștri basarabeni încă și-au avut portul lor curat moldovenesc, dar a fost de-ajuns o vreme de iobăgie rusească de 106 ani ca ei să și-l piardă de tot înlocuindu-l cu zdrențele cumpărate din târguri. E o mare rușine, care trebuie reparată” [49, p. 1].

Refractară la noile tendințe în domeniul vestimentației, societatea interbelică a considerat rochia la modă drept una de o ținută imorală. „La sate fetele poartă rochii scurte, ce ațăță poftel” [50, p. 2]; „Ce îmbrăcăminte este amu? Umblă goale. Ce aceia este îmbrăcăminte! Le ocărăsc și preoții prin biserici” [51, p. 163]. Pentru a opri „dezmățul” modei se invoca implicarea și a autorităților publice locale: „Trei ani de zile s-au tot purtat rochiile mai sus de genunchi și le purta așa până și țigăncile [...] Primăvara asta (1931 – n.n.) a ieșit un zvon în sat că primăria a dat ordin să lungească rochiile. Într-adevăr rochiile s-au lungit, dar fetele zic că pentru că așa a venit moda de la oraș” [51, p. 165].

Merită menționat că femeile erau mai deschise să asimileze inovațiile modei, în comparație cu bărbații. În acest sens, se menținea costumul bărbătesc tradițional: „Suman, *leancă*¹, șubă cu vat., vătuită. Bărbații nu s-o prea schimbat modelul. Era cu talie, era crăpat aici. Ala model era vechi, l-am apucat din străbuni, să fie de 100 de ani (și tata meu umbla așa). Sunt așa și acum, la Vasile Anicăi, are el surtuc de modelu așa” [51, p. 165].

Pentru a menține o bună organizare a treburilor casei, la începutul anului 1935, Ministerul Școalelor a numit, atât pentru mediul rural, cât și pentru cel urban, învățătoare de gospodărie. Scopul acestor studii era să le învețe pe fete să coasă haine, să pregătească bucate și să mențină igiena casei și a corpului. Săptămânalul *Cuvântul Moldovenesc* propunea și un curs de lucrarea lăunii, deoarece în Basarabia erau multe ovine. Or, sătencele nu cunoșteau această îndeletnicire în toată complexitatea sa. Astfel, „de obicei gospodiniile fac din lână colțuni, mănuși, țoluri, lăcele și sumane. Lăicerile le întind pe perete și fac podoaba casei, dar sumanele nu-s la nicio cale, femeile nu știu să le învelească. Atâta și nimic mai mult” [52, p. 1]. Drept exemplu de lucrare a lăunii era prezentată mănăstirea de femei de la Hirova, județul Orhei. Tehnica de lucru a lăunii putea asigura bunăstarea casei, creând o autonomie economică și deținerea unor haine de calitate. Se concluziona că „săteanul nu va mai cheltui în fiecare an câte un amar de bani ca să cumpere materie putredă de la târguri pentru îmbrăcăminte. Astăzi banii se fac greu și nu trebuie să-i dăm pe lucruri pe care ni le putem face singuri în casă. Îmbrăcăminte țăranelui

¹ Haină sărăcăcioasă, veche, zdrențuită (regionalism).

o poate face toată gospodina singură” [53, p. 1]. Drept exemplu de confecționare a hainelor pentru mediul rural era dată Școala de Gospodărie Sătească de Fete de la Mănăstirea Japca [54, pp. 452-460]. Dintr-o perspectivă a doctrinelor politice care funcționau în epocă, considerăm că această abordare – de autonomie rurală – se încadra mai mult în concepția social-politică a național-țărăniștilor, care aveau o viziune opusă, în acest sens, principalilor lor rivali, național-liberalii.

În mediul urban funcționau mai multe ateliere de vestimentație, menite să facă față noilor tendințe din modă. Astfel, spre 1940, în Chișinău funcționau 19 croitorii de dame și 70 pentru bărbați [55, pp. 30-31]. De exemplu, I. Rusnac, croitor de dame de primul rang, activa pe str. Filipescu, nr. 7, fiind primul care lucra după mulaje aduse din străinătate. Era specialist în mantouri, costume, rochii, blănuri și uniforme străjerești [55, p. 70]. Salonul de croitorie de dame al lui M. Zaretschi, amplasat pe str. Mihai Viteazul, executa comenzi pentru mantouri și costume, „după ultimele modele parisiene” [55, p. 74].

Pe str. Alexandru cel Bun nr. 100, erau acceptate comenzi după ultimele modele la Croitoria bărbătească „O. Feldman” [55, p. 28]. A. Peterca, fost maistru la Viena, avea atelier pe str. M. Eminescu 13, la intersecție cu str. Regele Carol I. Acesta conducea personal lucrul de executare, folosind atât stoffele proprii, cât și pe cele ale clienților [55, p. 29]. Croitorul Alex. Albuț, diplomat și absolvent al Academiei de Croitorie „Lodveze”-Paris, activa pe str. Universității, nr. 37 [55, p. 31]. D. Ghelman își făcea publicitate la croitoria bărbătească de prim rang, aflată pe str. General Broșteanu, nr. 43, lângă Turnul de Apă. Comenzile erau executate după modelele realizate de acesta în cooperare cu academii de croitorie din Paris și Berlin [55, p. 54].

Mai mult decât atât, constatăm specializări foarte înguste ale articolelor de vestimentație. În Chișinău, cel de-al doilea oraș al României întregite după numărul populației, existau șase ateliere de producere a corsetelor, trei de cozeroace, cinci ateliere de lenjerie, două croitorii pentru militari și civili, două croitorii pentru copii și elevi [55, pp. 30-32, 86, 29]. Capitala Basarabiei era dotată cu șapte blănării aflate în proprietatea meșterilor B. Belotercovschi, A. Fainblat, V. Grinfeld, A. Roitman, I. Urman și M. Viner [55, p. 29; 13, pp. 58-62]. La Bălți funcționau șase blănării, iar una activa la Cetatea-Albă [8, p. 240]. La Chișinău existau 20 de ateliere de pălării și șase de șepci, precum și șapte comercianți de lână [55, pp. 35-42]. În contextul schimbărilor politice generate de dictatura lui Carol al II-lea au fost elaborate și modificări ale vestimentației. De aici și adaptarea unor unități comerciale la uniforma partidului unic. Unele ateliere

de croitorie aveau raioane speciale pentru executarea comenzilor de haine străjerești [55, p. 74].

Totuși, pentru o parte din populație, procurarea unui costum nou era un mare lux. Acestea se transmiteau din generație în generație. „Abia spre sfârșitul vieții bunicul reușește să-și comande primul lui rând de haine noi, și cum nu se îndură să-l poarte, îl lasă fiului. Și acesta, nepotului” [56, p. 244].

La magazinul de galanterie „Voaleta” din Chișinău și Bălți se vindeau un asortiment larg de galanterie: tricotaj, lenjerie, poșete de damă, mănuși. Există un mare asortiment de ciorapi de diferite mărci [55, p. 54].

Un profil vestimentar al burghezului din mediul urban din nordul Basarabiei a fost redat de scriitorul Geo Bogza. Acesta ne vorbește despre cea mai bine îmbrăcată persoană din Otaci (Atachi). E vorba de un bătrân care „avea o redingotă galbenă, cu gulă neagră de catifea, pantaloni călcați, ghetă lustruită, cu elastic, și pălărie periată” [56, p. 234]. Dintr-o perspectivă sarcastică, Geo Bogza prezintă personajul, totul ca fiind „o caricatură de lord englez”, deoarece avea haine demodate: „o haină veche, de zeci de ani, care e totuși curată și bine păstrată e mult mai penibilă decât o haină veche și murdară” [56, p. 234].

Scene și mai macabre ne sunt prezentate de Geo Bogza din atelierile de haine, de croitorii, activitatea cărora era profund marcată de pauperizarea orașenilor basarabeni. „Sunt croitori care, în toată viața lor, n-au avut prilejul să croiască un costum nou. Operația cea mai frecventă este întoarcerea hainelor pe dos, potrivirea celor rămase de la morți, scoaterea dintr-un crac ai pantalonilor părintești a unei haine pentru copil, și mai ales, adăogirea de petice și pe o parte și pe alta” [56, p. 234].

Pe fundalul sărăciei, se aprecia că, în mai multe familii, exista adesea doar câte un rând de haine destinat fiecărei vârste. Purtarea vestimentației avea loc printr-o rocadă. Astfel, „un rând de haine pentru epoca dintre 5 și 10 ani, altul de la 10 la 15 ani, altul de la 15 la 20. Băiatul care împlinște 5 ani, intră în costumul respectiv, și când îi rămâne prea mic, îl lasă altuia, și el trece în celelalte, pe rând, pe măsură ce cei de dinaintea lui le părăsesc, parcurgându-le unul după altul. Șalul de lână, pe care fetele îl poartă seara, pe sub felinarele strâmbe ale ghetoului, e întodeauna cel puțin «de la bunica». Ca și cum facerea unui rând de haine ar necesita efortul unei vieți întregi” [56, p. 243].

Pe lângă eticheta socială, care prevedea purtarea unui tip de vestimentație în Basarabia anilor 1930, era menționat și un spațiu „ieșit din cotidian”. Este vorba de terasele și falezele Mării Negre, ospitaliere cu oamenii care-și petreceau timpul aici în mod agreabil, apropiindu-se firesc de simplitate, de natură. Stațiunea Sergheievca de pe malul Mării Negre crea o atmosferă calmă,

suavă și rustică. Era locul perfect unde „nu trebuie să ai grija hainelor și a etichetei. Oamenii se uită pe ei, trăind viața fermăcătoare a naturii. Nimeni nu se interesează de tovarășul lui, pe care-l vede pe plajă, ori s-a întâlnit cu el, alături pe o bancă” [57, p. 8]. Relațiile interpersonale sunt departe de atmosfera socială instituită în mediul urban sau rustic, unde există un „ochi de veghe” al alterității. În contrast cu relațiile sociale, la mare se întrevide individualismul: „Pe fețele fiecăruia citești uitarea de sine, liniștea... De dimineață până la ora 2 «Cosa», plaja cea mare, e plină de lume. Femei, bărbați, copii... Variații de costume; umbreluțele colorează nisipul strălucitor al malului. Învăluți în nisip, ori sub corturi improvizate, se desemnează corpurile omenești, în toate formele și de toate vârstele” [57, p. 8].

Un accesoriu indispensabil îl constituia încălțăminte. Dacă în anii 1920 fetele plecau la horă încălțate cu papuci, tirlici sau chiar desculțe și nu era o rușine, atunci, la începutul anilor 1930, aveau deja în picioare pantofi, „uneori din cei cu tocuri de-o șchioapă” [41, p. 34].

Pentru săteni, inovațiile modei, de esență orașenească, erau considerate improprii: „cumpără încălțăminte care nu-i va folosi la nimic cum sunt pantofii colorați sau de lac cu tocuri înalte, care au fost create pentru cei de la orașe unde în cele patru anotimpuri nu vei avea nevoie să calci în noroiul (glod), străzile fiind pietruite sau asfaltate” [47, p. 1]. Cu alte cuvinte, exista o reticență față de stilul marcat de modă, venit în mod special pe filiera orașului, accesoriile considerate scumpe și improprii lumii rurale: „pantofi de lac și tocuri înalte, șoșoni și câte mai câte ce coastă multe parale pe când produsele câmpului azi au scăzut cu totul” [47, p. 1].

Încălțăminte din Chișinău era comercializată în 24 de unități; existau patru unități specializate în domeniul pantofilor de casă [55, p. 32]. Magazinul de încălțăminte „Royal”, de pe str. Alexandru cel Bun, nr. 100, dispunea de un asortiment bogat de galoși și șoșoni pentru dame, bărbați și copii, la „prețuri în afară de concurență” [61, p. 46]. În concurență, la „prețuri foarte convenabile”, pe aceeași stradă, nr. 90, se afla și Magazinul D. Levit, care dispunea de un asortiment bogat de ghetă pentru bărbați, dame și copii, precum și galoși, șoșoni de la fabricile „Caurom”, „Quadrat”, „Atlas” ș.a. [55, p. 47]. Galoșii și șoșonii renumitei fabrici „Caurom” erau prezentați ca fiind eleganți, durabili și ieftini [61, p. 60], iar cei de marcă „Quadrat” ca fiind de marcă mondială și de „calitate neîntrecută” [55, p. 80].

Pantofăria civilă și militară „Perepelita”, furnizorul Corpului 3 Armată, amplasată în Chișinău, pe str. Alexandru cel Bun, nr. 65, dispunea de un asortiment variat de încălțăminte gata, din piei exotice (șarpe,

panteră), precum și din materiale precum piele impermeabilă, aur, argint și mătase. Tot aici puteau fi cumpărate și mărfuri de specialitate: cizme ofițerești, bocanci pentru schi și patinaj. La unitatea comercială, în fiecare lună, soseau jurnale de modă internațională [55, p. 56].

Pe parcursul anilor 1934–1937 se constată o creștere a prețurilor la articolele de îmbrăcăminte și încălțăminte. Astfel, în județul Tighina, dacă în anul 1934 un metru de stofă de haine valora 200 de lei, peste un an prețul a urcat la 256 de lei, iar în 1937 – la 298 de lei. Prețul unui costum de haine bărbătești s-a majorat de la 1.300 lei (1934) la 1.815 lei (1937). Perechea de ghete bărbătești costa mai mult decât cea de damă, respectiv 300 de lei și 250 de lei (1934–1935), majorându-se la 500 de lei și, respectiv, 400 de lei (1937) [58, p. 24].

Evoluția locuinței și a vestimentației în anii '30 ai secolului al XX-lea, în Basarabia, o încadrăm într-un construct social caracterizat de o inerție menținută pe dimensiunea tradițiilor și ritualurilor, dar care se intersecta treptat și cu noile transformări economice, factor cu impact direct și major asupra stilului de viață. Românii basarabeni se încadrau în dimensiunile vieții de sorginte europeană, dar își doreau să-și mențină propria identitate prin locuința și vestimentația tradițională.

BIBLIOGRAFIE

- Xenofontov, I.V. Administrația Chișinăului interbelic: tendințe de modernizare. În: Volumul Conferinței Științifice Internaționale „Latinitate, Romanitate, Românită”, Ediția a VII-a, Chișinău, 2-4 noiembrie 2023, coord. I. Șarov, S. Șipoș, G. Moisa, I. Eremia, I. Bercu, Chișinău/Oradea: Lexon Prim/Ratio et Revelatio, 2023, 442-464.
- Ștefănuță, P.V. Introducerea costumului național în Basarabia. În: Viața Basarabiei, an. II, nr. 206, 26 iulie, 1933.
- Madan, Gh. Colțuri de rai. Mănăstirea Dobrușa. În: Viața Basarabiei: Revista lunara: duplex Chișinău-București-Chișinău: Tipografia „Tiparul Moldovenesc”, 1937, an. 6, nr. 3-4, martie-aprilie, 1-8.
- Niculescu-Varone, G.T. Costumele naționale din România întregită. București: Editura Ziarului Universul, 1937, 43-50.
- Zelenciuc, V.; Dimitriu M. Costumul național moldovenesc. Chișinău: Timpul, 1975. 61 p.
- Buzilă, Varvara. Folclorul și contemporaneitatea/ Col. de red. : C. Rusnac [et al.]. Chișinău, 2006, 21-30.
- Buzilă, Varvara. Arta cămășii cu altiță – element de identitate culturală. În: Akademos. Revistă de știință, inovare, cultură și artă, nr. 1 (60), 2021, 153-168.
- Bujorean, Tatiana. Evoluția vestimentației citadine din Basarabia în primele patru decenii ale secolului al XX-lea. În: Patrimoniul cultural de ieri – implicații în dezvoltarea societății durabile de mâine, Ediția 4, 28-29 septembrie 2021, Chișinău. Iași – Chișinău, 2021, 235-242.
- Cercașin, Marina. Ansamblul vestimentar nupțial din Basarabia și RSS Moldovenească ca obiect al cercetărilor științifice. În: Patrimoniul cultural de ieri – implicații în dezvoltarea societății durabile de mâine, 19-20 septembrie 2024, Chișinău. Iași-Chișinău-Lviv: 2024, vol. 8, ed.: Liliana Condraticova, Supliment al revistei științifice „Authentication and Conservation of Cultural Heritage. Research and Technique”, 50-57.
- Cercașin, Marina. Evoluția ansamblului vestimentar nupțial orășenesc în perioada interbelică. În: Patrimoniul cultural de ieri – implicații în dezvoltarea societății durabile de mâine, 22-23 septembrie 2020, Chișinău. Iași-Chișinău: 2020, vol. 1, ed.: Liliana Condraticova, Supliment al revistei științifice „Authentication and Conservation of Cultural Heritage. Research and Technique”, 262-266.
- Nicoglo, Diana. Unele particularități ale tradițiilor alimentare ale ucrainenilor din Republica Moldova (în baza investigațiilor de teren). În: Revista de Etnologie și Culturologie, 2012, nr. 11-12, 14-23.
- Condraticova, Liliana. Bisericile și mănăstirile ca centre de confecționare a covoarelor și a pieselor textile. În: Conferință științifică internațională, Chișinău, 22-23 septembrie 2020, ediția a II-a. Iași-Chișinău, 2020, 237-247.
- Condraticova, Liliana, Ischimji Ana. Meșteșugurile de prelucrare a pieilor și blănurilor în Chișinăul interbelic. În: Patrimoniul cultural de ieri – implicații în dezvoltarea societății durabile de mâine, 19-20 septembrie 2024, Chișinău. Iași-Chișinău-Lviv: 2024, vol. 8, ed.: Liliana Condraticova, Supliment al revistei științifice „Authentication and Conservation of Cultural Heritage. Research and Technique”, 58-62.
- Tocarciuc, Alina. Tradițiile și inovațiile în arta textilă prin prisma cercetărilor istoricilor și etnologilor. În: Patrimoniul cultural de ieri – implicații în dezvoltarea societății durabile de mâine, 19-20 septembrie 2024, Chișinău. Iași – Chișinău – Lviv: 2024, vol. 8, ed.: Liliana Condraticova, Supliment al revistei științifice „Authentication and Conservation of Cultural Heritage. Research and Technique”, 27-40.
- Malcoci, V. Structuri și semnificații mitofolclorice în arhitectura populară din Republica Moldova, Chișinău: Epigraf, 2021. 184 p.
- Dermanji, B. Poezia populară basarebeană. În: Luminiță în colț de țară. Rev. Soc. culturale „B. P. Hașdeu” de pe lângă Liceul de Băieți „Marele Voievod Mihai” Cetatea-Albă / sub îndrumarea domnilor: dir. și profesori ai liceului; conducerea și administrația: dl. prof. Gh. Ștefănescu. – 1937, Cetatea Albă: Tip. de pe lângă Prefectura județului Cetatea Albă, an. 3, nr. 7-8-9-10, 1939, 1-9.
- Galaction, G. Zile basarabene. În: Viața Basarabiei: Revista lunara: duplex, an. 1, nr. 4, Chișinău: Tiparul Moldovenesc, 1932, 1-2.
- Rașcu, Gh. Din neasemuitul pitoresc al județului Orhei (descriere informativă). În: Viața Basarabiei: Revista lunara: duplex, an. 7, nr. 6-7, Chișinău – București: Tiparul Moldovenesc, 1938, 89-95.
- Ștefănuță, P. Răzenii, sat de adevărați gospodari. În: Cuvânt moldovenesc, an. XXI, nr. 20, 13 mai 1934, 1.
- Ghenzul, V. Moldova din Cetatea-Albă. În: Viața Basarabiei: Revista lunara: duplex, an. 6, nr. 10, Chișinău-București: Tiparul Moldovenesc, 1937, 53-55.

21. Ștefănuță, P. Însemnări. În: Viața Basarabiei: Revista lunara: duplex, an. 1, nr. 12, Chișinău-București: Tiparul Moldovenesc, 1932, 57.
22. Ștefănuță, P. Însemnări dintr-o campanie monografică. Satul Popeștii de Sus, jud. Soroca. În: Viața Basarabiei: Revista lunara: duplex, an. 8, nr. 1, Chișinău-București: Tiparul Moldovenesc, 1939, 39-43.
23. Vicol, T. Mă bate, beținul... În: Viața Basarabiei: Revista lunara: duplex, an. 3, nr. 1, Chișinău-București: Tiparul Moldovenesc, 1934, 18-20.
24. Spătaru, N. La o nuntă. În: Viața Basarabiei: Revista lunara: duplex, an. 3, nr. 11, Chișinău-București: Tiparul Moldovenesc, 1934, 1.
25. Porucic, T. Terminologia cromatică în Basarabia. În: Viața Basarabiei: Revista lunara: duplex, an. 1, nr. 4, Chișinău – București: Tiparul Moldovenesc, 1932, 49-58.
26. Bărcă, M. Cerșetorul. În: Viața Basarabiei: Revista lunara: duplex Chișinău-București, an. 3, nr. 2, Chisinau: Tipografia „Tiparul Moldovenesc”, 1934, 9-11.
27. Bărcă, M. Grigore a Nihăluțoaii s-a dus mire. În: Viața Basarabiei: Revista lunara: duplex, an. 7, nr. 8-9, Chișinău – București: Tiparul Moldovenesc, 1938, 18.
28. Moșneguțu, I. Rolul spiritual și social al Icoanei Făcătoare de Minuni a Maicii Domnului de Hârbovăț. În: Patrimoniul cultural de ieri – implicații în dezvoltarea societății durabile de mâine, Ediția 4, 28-29 septembrie 2021, Chișinău. Iași – Chișinău, 2021, 171-177.
29. Marian, A. Ultima inochentistă. În: Sesiunea națională de comunicări științifice studențești, ediția a 28-a, 11-22 martie 2024: Rezumatele comunicărilor. Chișinău: CEP USM, 2024, 30-31.
30. Spătaru, N. Sovietul elevilor din Cahul. În: Viața Basarabiei: Revista lunara: duplex, an. 1, nr. 10, Chișinău-București: Tiparul Moldovenesc, 1932, 51.
31. Ispir, M.; Antohi, P. Un sat din Bugeac (Schiță din psihologia socială). În: Viața Basarabiei: Revista lunara: duplex, an. 1, nr. 3, Chișinău – București: Tiparul Moldovenesc, 1932, 46.
32. Pastreureanus. Local. În: Viața Basarabiei: Revista lunara: duplex, an. 1, nr. 3, Chișinău-București: Tiparul Moldovenesc, 1932, 70-72.
33. Chicu, V. Cunoașterea satului. În: Viața Basarabiei: Revista lunara: duplex, an. 9, nr. 4, Chișinău: Tiparul Moldovenesc, 1940, 52-53.
34. 10 porunci ale românului. În: Cuvânt moldovenesc, an. V, nr. 37, 1 august 1930, 4.
35. Bujorean, Tatiana. Costumul tradițional moldovenesc: etapele principale de evoluție. În: Conferința „Tendințe contemporane ale dezvoltării științei: viziuni ale tinerilor cercetători”, Chișinău, Moldova, 15 martie 2016. Ediția 5, Vol. 3 / Resp. de ed.: Maria Duca. Chișinău, 2016, 30-34.
36. Calendar Moldovenesc, alcătuit de redacția ziarului „Cuvântul Moldovenesc”. Ch.: Tiparul Moldovenesc, 1934. 95 p.
37. Ionete, Gh. Ilie. Cercetați satele. În: Cuvânt moldovenesc, an. V, nr. 34, 17 august 1930, 1.
38. Vasiliu-Hasnaș, E. Femeia basarabeană. Portret. În: Viața Basarabiei: Revista lunara: duplex, an. 1, nr. 1, Chișinău: Tiparul Moldovenesc, 1932, 40.
39. Goraș, I. Târgul Briceni. În: Viața Basarabiei: Revista lunara: duplex, an. 3, nr. 5, Chișinău: Tiparul Moldovenesc, 1934, 27-32.
40. Prin imitarea orașelor la distrugerea satelor. În: Cuvânt moldovenesc, an. VI, nr. 29, 10 iulie 1931, 1.
41. Sassu, I. Din etnografia satului Fântânele (Inanțime). În: Analele Dobrogei: Revista Societății Culturale Dobrogei/ dir.: C. Brătescu, An. 11, nr. 1-12, Cernăuți: Institutul de Arte grafice și Editura „Glasul Bucovinei”, 1930, 33-38.
42. Condraticova, Liliana. Orașul Chișinău – centru al dezvoltării și afirmării artei metalelor. În: Chișinău: Cultura promovării imaginii orașului / Coord.: Aliona Grati, Diana Dementieva, Chișinău, Editura Știința, 2023, 322-331
43. Talpa, G. Portul strămoșesc. În: Cuvânt moldovenesc, an. V, nr. 8, 16 februarie 1930, 1.
44. Corjan, T. Moșierul. În: Viața Basarabiei: Revista lunara: duplex, an. 2, nr. 11, Chișinău: Tiparul Moldovenesc, 1933, 56-58
45. Spătaru, N. Un bal la Cahul. În: Viața Basarabiei: Revista lunara: duplex, an. 1, nr. 7, Chișinău: Tiparul Moldovenesc, 1932, 29-32.
46. Nicu, S. Portul de la sate. În: Cuvânt moldovenesc, an. XXI, nr. 42, 14 octombrie 1934, 3.
47. Port moldovenesc. În: Cuvânt moldovenesc, an. VIII, nr. 7, 12 februarie 1933, 1.
48. [Foto cu legendă]. În: Cuvânt moldovenesc, an. VI, nr. 29, 10 iulie 1931, 1.
49. Portul moldovenesc. În: Cuvânt moldovenesc, an. 6, 18 septembrie 1931, 1.
50. Pușcașu, C. Rău ne-am mai stricat – să ne îndreptăm! În: Cuvânt moldovenesc, an. VI, nr. 5, 3 februarie 1935, 2.
51. Golopenția, Sanda. Fișe de teren din Campania monografică de la Cornova (1931). În: Fonetica și Dialectologie, XIX, București, 2000, 149-171.
52. Îmbrăcămintea casei. În: Cuvânt moldovenesc, an. VI, nr. 6, 15 ianuarie 1931, 1.
53. Îmbrăcămintea casei. În: Cuvânt moldovenesc, an. XXII, nr. 6, 3 februarie 1935, 1.
54. Xenofontov, I. Școală de Gospodărie Sătească de Fete de la Mănăstirea Japca, Basarabia (1927–1940, 1941–1944) / Sesiunea științifică de comunicări „Țara Bârsei”, 9–10 mai 2013, „Istorie, cultură și educație în secolele XIX–XX”. În: Revista Țara Bârsei. Serie nouă, nr. 12, Brașov, 2013, 452-460.
55. Anuarul Chișinăului pe anul 1940/ alcătuit.: Al. Terziman și I. Kalughin. Chășinău: Arpid, 1940, 28-75.
56. Bogza, G. Țări de piatră, de foc și de pământ. București: Fundația pentru Literatură și Artă „Regele Carol II”, 1939. 244 p.
57. Dunăreanu, N. Între stepă și mare... Impresii. În: Viața Basarabiei: Revista lunara: duplex, an. 1, nr. 1, Chișinău: Tiparul Moldovenesc, 1932, 7-10.
58. Situația economică a județului Tighina pe anul 1937. În: Basarabia Economica: Buletinul Camerelor de Comerț și Industrie din Basarabia. Chișinău: Tipografia Statului, 1938, an. 20, nr. 8, august, 24.